

פניה של מפלגת השלטון

אבי בראלי, מפא"י בראשית העצמאות, 1948-1953, ירושלים: יד יצחק בן-צבי, תשס"ז, עמ' 548

פרסום ספרו של אבי בראלי ממלא חלל משמעותי במחקר ההיסטוריה הפוליטית של מדינת ישראל. בשנים האחרונות פורסמו מספר ספרים שעוסקים במפלגות פוליטיות, כמו ספרו של אלי צור על מפ"ם המאוחדת,¹ ספרו עב הכרס של אורי יזהר על 'אחדות העבודה'² וספריי על תנועת 'חרות'.³ כן נכתבו מספר עבודות דוקטור על הנושא הזה, כמו עבודתו של אמיר גולדשטיין על גח"ל ('גוש חרות-ליברלים').⁴ אך עד עתה לא פורסם מחקר מקיף על מפא"י, שהייתה מפלגת השלטון שנים רבות בתקופת יישוב ובשנות המדינה. המחקר עליה 'נעצר' בפילוגה בשנים 1942-1944,⁵ והמחקר האחרון עליה בימי המדינה פורסם לפני שנות דור – בראשית שנות השבעים.⁶ מבחינת המחקר הספר הזה מהווה אפוא ציון דרך: מחקר ערכני על מפא"י בימי המדינה.

ספרו של בראלי עוסק בשנים המעצבות של המדינה: מהקמת המדינה ועד פרישתו הראשונה של האב המייסד, דוד בן-גוריון, לשדה-בוקר בשלהי 1953. השאלה המרכזית הנדונה בספר היא

אילו שינויים התחוללו במפא"י משהפכה החברה הישראלית מחברה וולונטרית לחברה שיש לה כלי אכיפה ממלכתיים, וכאשר הכפילה העלייה ההמונית את האוכלוסייה הישראלית בתוך זמן קצר ביותר?⁷ ושינתה את דמותה באופן רדיקלי.

הספר כוחן שלל נושאים שקשורים במבנה המפלגה, בעמדותיה ובוויכוחים הפנימיים שהתנהלו בה. בראלי שב ונוגע בשאלה כיצד עמדה המפלגה מול תהליך ה'התברגנות' שהתחולל בחברה הישראלית בעקבות הקמת המדינה וסיום מלחמת העצמאות. תהליך זה עורר במפא"י, שהיטלטה באותן שנים בין הפן הסוציאליסטי-מעמדי לבין הפן הממלכתי-לאומי, ויכוח נוקב על מקומה של החלוציות בחברה הישראלית ועל היחס בינה לבין הממלכתיות.

מתוך הנושאים הרבים שבהם עוסק הספר בחרתי לדון בשניים, והראשון מהם הוא התגברות כוחו הפוליטי של בן-גוריון באותן שנים. בשנים שקדמו להקמת המדינה נאלץ בן-גוריון להתמודד עם אופוזיציה פנימית גדולה ומגובשת, שלא קיבלה את דרכו, ושהייתה קרובה לדרכו המתונה של יריבו המר חיים ויצמן. בראלי מציין כי בשנים 1946-1947 'נמצא בן-גוריון במצב פוליטי עדין' (עמ' 86), אחרי מותם של שותפיו ברל כצנלסון (בשנת 1944) ואלהו גולומב (בשנת 1945). היחיד בצמרת שקיבל את עמדותיו היסודיות היה משה שרתוק (שרת), שבמרוצת השנים הפך ליריבו הגדול בממשלה ובמפלגה.

1 גוש חרות-ליברלים, 1965-1970, עבודת דוקטור, אוניברסיטת חיפה, תשס"ו. העבודה נכתבה בהדרכתו.
2 מ' אביזוהר, בראי סדוק: אידיאלים חברתיים ולאומיים והשתקפותם בעולמה של מפא"י, תל-אביב תש"ן.
3 P.Y. Medding, *Mapai in Israel: Political Organization and Government in a New Society*, Cambridge 1972
4 תוך שלוש שנים וחצי – ממאי 1948 ועד דצמבר 1951 – עלו לארץ כ-700,000 עולים. אני מודה לד"ר צבי צמרת על הערתו בעניין זה.

1 א' צור, נופי האשליה: מפ"ם 1948-1954, שדה-בוקר תשנ"ח.
2 א' יזהר, בין חזון לשלטון: מפלגת אחדות העבודה – פועלי ציון בתקופת היישוב והמדינה, רמת-אפעל תשס"ה.
3 י' ויין, ממחותרת לוחמת למפלגה פוליטית: הקמת תנועת החרות, 1947-1949, שדה-בוקר תשס"ג;
4 הנ"ל, הצער הראשון לכס השלטון: תנועת החרות, 1949-1955, ירושלים תשס"ז.
5 א' גולדשטיין, 'גח"ל' בין משבר ללגיטימציה:

ויצמן, בשלהי 1952. בן-צבי, שהיה בסוף דרכו הציבורית, נבחר לתפקיד, ברוב זעום, מסיבה אחת ויחידה: תמיכתו הרבה של בן-גוריון, שלא רצה לראות את יריבו הוותיק על כס הנשיאות.

רמז, שהיה יושב ראש הוועד הלאומי, מונה לתפקידים מיניסטריאליים פחות מרכזיים: בממשלה הזמנית ובממשלה הראשונה הוא היה שר התחבורה, ובממשלה השנייה היה שר החינוך והתרבות, עד מותו הפתאומי במאי 1951. אף שהיה היחיד בממשלה מהנהגת 'אחדות העבודה' ה'היסטורית' ומהעלייה השנייה (חוץ מבן-גוריון עצמו) הוא נדחק לשולי הנהגת המדינה. 'שניהם חדלו אפוא להציב אתגר פוליטי לבן-גוריון במפלגה והיה ברור שהם בשלהי הקריירה הפוליטית שלהם' (עמ' 87). קפלן, שכיהן כשר האוצר הראשון, נוטרל עקב מחלה קשה, ונפטר בקיץ 1952 והוא בן שישים ואחת. בראלי דוחה את טענת אייל כפכפי כי קפלן הודח.⁸ בן-גוריון ניצל כנראה לעניינו את הנסיבות המצערות שנוצרו בשל מחלתו.

במקום הצמרת הלעומתית הקים בן-גוריון צמרת חדשה, שחבריה היו צעירים מחברי ההנהגה הקודמת וקיבלו את דרכו בלי סייג. הראשונה הייתה גולדה מאירסון (מאיר), שמונתה במרס 1949 לשרת העבודה והביטוח העממי בממשלה הראשונה. מינויה לא היה מפתיע: היא הייתה מנאמניו של בן-גוריון ותמכה בכל עמדותיו⁹ בכל שנות פעילותה הציבורית – עד 'פרשת לבון'. השני היה פנחס לבון (לוביאניקר), שמונה בנובמבר 1950, בעודו צעיר למדי, לשר החקלאות בממשלה השנייה.¹⁰ בניגוד למינויה של מאירסון, מינויו נתפס כצעד מפתיע: הוא היה חבר 'הפועל הצעיר', ובימי היישוב היה מראשי המחנה המתון במפלגה, ורק אחרי הקמת המדינה השתנו עמדותיו: הוא הפך לתומך מובהק בקו האקטיוויסטי של בן-גוריון ואף הייתה ביניהם

ראשי האופוזיציה בתוך מפא"י היו אנשי צמרת המפלגה שכיהנו בתפקידים בכירים ביותר כנציגיה. שניים מהם, אליעזר קפלן ויוסף שפרינצק, היו מראשי 'הפועל הצעיר', ורוד רמז היה מראשי 'אחדות העבודה'. במהלך השנים הצליח בן-גוריון לנטרל אותם ולהגביל ביותר את כוחם. שפרינצק, שכיהן כמזכיר ההסתדרות בשנים 1945-1949, נבחר עם כינון הכנסת ליושב ראש הבית, 'תפקיד מכובד אך נטול השפעה פוליטית רבה' (עמ' 86), ונכשל בהתמודדות מול יצחק בן-צבי על מועמדות המפלגה לנשיאות המדינה, אחרי מות

8 'א' כפכפי, לבון: אנטי-משיח, תל-אביב תשנ"ט, עמ' 134-150.
9 למעט בשאלת החלוקה, שעלתה בשנת 1937 בעקבות מסקנות ועדת פיל.
10 הוא נולד בשנת 1904, והיה בזמנו היחיד משרי מפא"י שנוולד במאה העשרים.

פנחס לבון וגולדה מאיר במזנון הכנסת, נובמבר 1959 (צילום: כהן פריץ)

היה 'מעוכב קידום' (עמ' 90):¹² כשמונה לשר החקלאות והפיתוח בממשלה השלישית, באוקטובר 1951, הוא היה בן חמישים ושש. אחר כך הייתה התקדמותו מהירה מאוד: כעבור חודשים ספורים, ביוני 1952, הוא מונה לשר האוצר, במקום קפלן החולה – תפקיד שהיה השני או השלישי בחשיבותו בממשלה, אחרי ראשות הממשלה. בשלהי 1953 הציע לו בן-גוריון להיות ראש הממשלה במקומו, ואף שאשכול דחה את ההצעה בשתי ידיים היא העידה על מעמדו הפוליטי הבכיר. סיבה מרכזית לקידומו הייתה עמדותיו האקטיוויסטיות, עמדות שנקט בעקביות שנים רבות, למרות מוצאו הפוליטי ממפלגת 'הפועל הצעיר'. הוא קיבל את בלי היסוס את מנהיגותו של בן-גוריון ואף העריץ אותו, כמו מאירסון. אלמנתו, מרים אשכול, טענה כי 'אשכול לא עבד עם בן-גוריון, אשכול עבד את בן-גוריון'.¹³ אחרי כמה שנים הפכה ההערצה של שלושתם כלפי בן-גוריון לקרע טראומטי.

קרבה אידאולוגית, במיוחד בסוגיית הממלכתיות. יצחק בן-אהרן הגדיר את השינוי הזה במילים חריפות: 'באותה תקופה חל אצל לבון מפנה יסודי ביחסו לבן-גוריון, הוא הצטרף אל מעריציו וקיבל את מרותו ואדנותו'.¹¹ עלייתו המטאורית נבלמה כשנאלץ לפרוש 'בבושת פנים' מתפקיד שר הביטחון, אך עד אז ראו בו אישים מרכזיים במפא"י היורש המיועד של בן-גוריון (עמ' 395). החבר השלישי בצמרת ההנהגה החדשה היה לוי אשכול (שקולניק). בראלי סבור כי הוא

11 'בן-אהרן, בעין הסערה: פרקים במאבקי דורי, תל-אביב תשל"ח, עמ' 236.

12 בראלי ראה גם את מאירסון כ'מעוכבת קידום' אך אינני מקבל את קביעתו – היא הגיעה לכנסת ולממשלה לפני אשכול, שהיה מבוגר ממנה בשלוש שנים.

13 'ויץ, "אבי אבות הקונצנזוס": לוי אשכול – האיש וזמנו, צ' צמרת וח' יבלונקה (עורכים), העשור השני: תשי"ח-תשכ"ח (עידן, 21), ירושלים תשס"א, עמ' 170.

(הירש), מראשי הצעירים, 'מה לצבא במעברות', שפורסם בדצמבר 1950, ושהיה 'גילוי מובהק של רוח עצמאית' (עמ' 147). הוא תקף בחריפות את הפעלת הצבא במעברות בעת השיטפונות הגדולים של 1950 והזהיר שעירוב הצבא בחיי החברה מסכן את הדמוקרטיה החדשה בישראל וחושף את מוסדותיה האזרחיים של המדינה כחדלונם' (שם). במאמרו הנוקב לא נמנע עופר מלגעת בנקודה רגישה במיוחד – הצבא, שנתפס אז כ'יסוד חצי מקודש' (עמ' 148). היה בדבריו יסוד נוסף שהיה בעיני ראשי מפא"י חציית 'קו אדום': מהביקורת על הפעלת הצבא השתמעה ביקורת גם על הממונה האזרחי עליו, שר הביטחון בן-גוריון, מנהיגה הנערץ של המפלגה באותם ימים. התקפות עליו מתוך מפא"י לא היו אז מעשה שבשגרה, ודאי לא בכתב-עת מפלגתי.

ראשי המנגנון זעמו על השבועון משום שהעז לפרסם מאמרים שערורייתיים. זלמן (זיאמה) ארן (אהרנוביץ), שכיהן כמזכיר הכללי של מפא"י בשנים 1949-1951, החליט לסגור אותו למספר שבועות. כששבו ופתחו אותו המשיכו עורכיו לפרסם מאמרים ביקורתיים, אך מבחינת הנהגת מפא"י סגירת 'אשמורת' הייתה צעד נוסף לנטרול 'המשמרת הצעירה'. היא התקיימה שנים אחדות, ובהן היא 'חדלה להיות גורם בעל משמעות בחייה של מפא"י' (עמ' 199). לדעת בראלי 'המשמרת הצעירה' כשלה במאבקה על עיצוב המפלגה מאחר שעמדה מול קבוצה פוליטית מיומנת שהייתה מקושרת למוקדי הכוח במפלגה ובעיקר לראש הממשלה ולשרים הבכירים שהקיפו אותו. הקבוצה האחרת שנאבקה במנגנון המפלגה הייתה קבוצת אינטלקטואלים, ששמה היה 'חוג המעורר', ושדובריה המרכזי היה העיתונאי יחיאל הלפרן. היא הוקמה בסתיו 1951, אחרי הבחירות לכנסת השנייה. חבריה, כמו חברי 'המשמרת הצעירה', התנגדו לתהליך המיסוד המהיר

כך אפוא הצליח בן-גוריון לחולל מהפכה בצמרת מפלגתו וממשלתו בתהליך הדרגתי שלא היו בו הדחות בוטות ו'שפיכות דם' פוליטית, הצלחה שמהווה עדות נוספת לכוחו הפוליטי. וכותב על כך בראלי: 'התעצמות כוחו של בן-גוריון [נבעה גם...] מ'יכולתו החדשה לעצב את סגל השרים – יכולת רבת משמעות במיוחד מפני שסגל השרים נעשה מרכזי ביותר במפלגה עם רכישת הריבונות ב-1948 [...] מפני שנוצרה] חפיפה בין ההנהגה הבכירה של מפא"י ובין סגל השרים שלה' (עמ' 95).

הנושא השני שארטיב בו קשור לקודמו: יכולת המנגנון המפלגתי לשבור את מוקדי האופוזיציה שניסו להניע תהליכי דמוקרטיזציה כדי להפוך את מפא"י למפלגה עממית, של רכבות חבריה, ולא של עסקניה ומנהליה. הביקורת התעוררה לנוכח תופעה מרכזית במפא"י אחרי פילוגה בשנת 1944: עליית עצמת המנגנון המפלגתי. בפועל היה המנגנון 'בעל הבית' האמתי במפלגה, ולא המוסדות הנבחרים:

בשנות החמישים הבשיל תהליך שראשיתו אחרי הפילוג – תוך שנים לא רבות (מ-1942-1944 עד 1949-1953) השתחרר המנגנון המפלגתי ממידה משמעותית של פיקוח ציבורי. על כן בתודעת חברי המפלגה הצטיירה זהות למעשה בין המרכז בעל הסמכות לבין המטה הארגוני בעל הסמכות המעשית והיכולת להפעיל את המרכז (עמ' 54).

הספר מתמקד במאבקן של שתי קבוצות. קבוצה אחת הייתה 'המשמרת הצעירה'. חבריה הציעו להגביל את כוח המנגנון, ואחד האמצעים לכך היה עריכת בחירות חופשיות מלחצים למוסדות המפלגה. בשבועון 'אשמורת', ביטאונה של 'המשמרת הצעירה', פורסמו דברי ביקורת קשים על דפוסי השלטון הפנימי במפלגה ואף על ערכים מקובלים שבהם דגלה. דוגמה מובהקת לעמדה חתרנית יש במאמרו של אברהם עופר

הסיבה הרשמית לכך הייתה כי אסור להקים סיעות במפלגה – איסור שהוחלט עליו בימי הפילוג הטראומטי בראשית שנות הארבעים. מרכז המפלגה ריכך את ההחלטה – צעד שאפשר לכאורה לחוג להמשיך להתקיים, אך 'משמעות החלטתו של המרכז הייתה פירוקו של החוג' (עמ' 254). כך אפוא הצליחה האליטה ששלטה במפלגה לחסל מוקד אופוזיציוני נוסף. בראלי טוען כי המשמעות של השתקת האופוזיציה הייתה מרחיקת לכת: מפא"י הפכה לארגון של שליטה באמצעות חלוקת טובות הנאה, במקום להיות ארגון של חבריו בחברה דמוקרטית. נקודת התורפה של הספר היא אורכו – הוא מסורבל במידה רבה. אך יחד עם זאת זהו ספר חכם, רווי תובנות, שמעיד על בקיאותו של המחבר בנושא על כל פרטיו. ויש בספר הזה תרומה חשובה למחקר ההיסטוריה הפוליטית של ישראל.

שהתחולל במפא"י. הם ביקרו את חתירת מנהלי המפלגה 'להפוך את מפא"י ממפלגה פוליטית בעלת מנגנון עסקנים רב השפעה, כמו בימי המנדט, לארגון ביורוקרטי בעיקרו, שקבוצת מנהיגים ועסקנים שולטים בו ביד רמה ללא עוררין מטעמה של ההנהגה הבכירה' (עמ' 201). הם טענו כי הדמוקרטיה הפנימית היא תנאי הכרחי להצלחת המפלגה ואף להמשך קיומה. בפברואר 1952 פרסמו אנשי 'חוג המעורר' את הדברים הבאים: 'שיתופם הרב ככל האפשר של חברי המפלגה בלבטים ובהכרעות של המדינה הוא המנוף העיקרי להצלחת המערכה. שיתוף זה הוא תנאי להצלחת מאבקנו על עיצוב מדיניות כלכלית וסוציאלית נאותה ולהבטחת אפשרות של ביצוע התכניות החיוניות של המדינה' (עמ' 220).

מנהלי המפלגה ראו בחוג איום והביאו למזכירות הצעת החלטה לאסור את קיומו.